

1. Крузь В.О., Чабанюк В.В., Чорновіл Д.К. Ранок землеробського світу. – К., 2000.
2. Чабан А.Ю. Середнє Подніпров'я. – Черкаси, 1999. – Кн. 2.
3. Мельниченко В.М. Нагромадження знань про міста і села Черкащини: сучасні аспекти проблеми // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (збірник статей). – Вип. 19. – К.; Донецьк, 2001.
4. Похилевич Л. Сказание о населенных местностях Киевской губернии. – К., 1864.
5. Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии. – Полтава, 1849, – Ч.2.
6. Падалка Л. Прошлое Полтавской территории и ее заселение. – Полтава, 1914.
7. Історія міст і сіл УРСР. Черкаська область. – К., 1972.
8. Царенко В.С. Історія Сагунівки. – Черкаси, 1992.
9. Улітов А.Д. На краю Лісостепу. – Черкаси, 1994.
10. Городинець І.С. Книга пам'яті села Безпальче. – Сімферополь, 1994.
11. Тереверко Г.Я. Історія села Вільшана Слобідка. – Умань, 1995.
12. Щерба В. Над Чумгак-рікою. – Драбів, 1996.
13. Гирич В.П. Через круті схили. – Сміла, 1997.
14. Панченко Л. Паланка. – Умань, 2003.
15. Панченко Л. Наша Паланка. – Умань, 2006.
16. Кіппа Б.О. Рідне село. Історія села Крутьки Чорнобаївського району Черкаської області. – Черкаси, 2003.
17. Сажієнко І.А., Євтушенко К.А. Кузьмина Гребля. Село і люди. Історико-етнографічний нарис. – Умань, 2006.
18. Вдовиченко О.О. Село на нашій Україні. Коротка історія села Погибляк за матеріалами експозиції Погибляцького народного краєзнавчого музею. – К., 2009.
19. Волошенко І.І. Нариси з історії поселень Монастирищенського району Черкаської області. – Монастирище, 2003.
20. Княжев В.С. Смілянщина. – Сміла, 1998.
21. Приліпко М.В. Чорнобаївщина. Велична історія рідного краю (від найдавніших часів до сьогодні). – Черкаси, 2008.
22. Голиш Г.М., Голиш Л.Г., Пономаренко М.Ф. Подорож Златок раєм. Нарис історії та сьогодні Золотоніського району. – Черкаси, 2008.
23. Шевченків край. Історико-етнографічне дослідження / автор. колективу В. Щербатюк (керівник), В. Колесник, В. Мельниченко та ін. – К., 2009.
24. Міста і села України. Черкащина. – К., 2009.

А.Г. Морозов, В.М. Лазуренко

СЕЛЯНИН-ВЛАСНИК ЧАСІВ НЕПУ: ХТО ВІН? З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ КЛАСОВОГО ЖУПЕЛЯ „КУРКУЛЬ”

Одним із важливих напрямків історичних досліджень є вивчення сутності і перебігу суспільних процесів та їх взаємозв'язків в межах певних соціально-економічних систем, які існували у минулому. Без їх детального з'ясування неможливо відтворити об'єктивну картину минулих подій, що дозволяє не лише отримати правдиву наукову інформацію, а й набути історичного досвіду, придатного для використання в сучасний період.

Сучасні трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки України стимулюють зростання значного інтересу як дослідників-фахівців, так і

широкої громадськості до специфічних особливостей перебігу аграрних перетворень, що мали місце в українському селі в добу непу і які багато в чому схожі із нинішніми.

Відхід від кріпацько-колгоспної системи господарювання на селі, яка проіснувала понад сім десятиліть, та надання селянству можливості вільно господарювати, працювати на себе, а в кінцевому разі покращувати добробут українського народу, його держави, розгортання приватної ініціативи закономірно приведе до появи заможного селянства. Цей процес інтенсивно розвивався в 20-ті роки минулого століття, в період нової економічної політики.

Проблема об'єктивного визначення соціально-економічного становища такого типу господарства через цілий ряд об'єктивних і суб'єктивних чинників все ще залишається недостатньо з'ясованою і потребує подальшого, суто наукового, і посправжньому скрупульозного підходу до його вивчення, що і є метою запропонованої статті.

Над проблемою визначення заможності селянського господарства в усі роки радянської влади завжди виразно домінували ідеологічно-заангажовані чинники. Пануюча в тоталітарному суспільстві відверта політична заангажованість суттєво, а нерідко просто карикатурно спотворювала відображення цілого ряду важливих соціально-економічних аспектів функціонування на селі економічно-міцного трудового селянства, яке в результаті власної самовідданої праці на землі досягло становища, яке в селянському середовищі поштиво визначалось як заможність, а в більшовицько-партійних колах вороже-осудливо – куркульство.

Офіційна лінія ЦК ВКП(б) щодо ставлення до заможного селянства вимагала від партійного керівництва України виділяти такі його основні риси: ведення торговельної справи; заняття лихварством, підрядами, постачанням; наявність власних переробних підприємств сільськогосподарської продукції; використання у власному господарстві сторонньої робочої сили. Спеціально зазначалось, що вони збагачуються в основному не за рахунок своєї господарсько-активної праці, а за рахунок вкладення капіталів в інші сфери.

Хто б і що б не писав тоді про село, навіть найзавзятіші більшовицькі ідеологи, кожен відштовхувався насамперед від добре зрозумілих реалій: в кінцевому разі краще живуть ті, хто більше і розумніше працює на землі. Такою була загальноприйнята думка про сутність селянської заможності. Радянська статистика тих років навіть виразу такого „куркуль” не знала. Лише розрізнялися різні категорії селянських господарств: незаможні, нижчесередні, середні, вищесередні, заможні.

Проте згодом, для того щоб будь-що виправдати страхіття насильницької колективізації та невідривно пов'язаного з ним голодомору, все було поставлено з ніг на голову. Оббрехали і спотворили найсвятіше – ширю любов до землі, самовіддану натхненну працю, богом дарований хист господарювати.

В стратегічному плані економічно самодостатнє працююче енергійне підприємливе заможне селянство, яке саме завдяки цим якостям і постало як таке, об'єктивно відстоювало демократичні засади функціонування економічного і політичного ладу в країні. Саме через це, а не через вигадане

кремлівськими міфотворцями „глитаїство”, воно і було реальною опозицією тоталітарно-більшовицькій системі, яка набувала все більшої сили.

У доколгоспний період заможне селянство, чи за радянською термінологією „куркульство”, являлося невід’ємним складовим елементом соціально-економічної структури села, що було закономірним результатом розвитку дрібнотоварного виробництва. Заможні селяни в порівнянні з іншими соціальними групами села мали на той час сталі, добре забезпечені робочою худобою та реманентом господарства. Вони прагнули до розширення власного земельного наділу, та, що не менш важливо, якомога кращого його використання. Заможник був зацікавлений у наслідках своєї праці на землі і це мало могутній вплив на піднесення продуктивних сил його господарства. Недарма за перше десятиріччя радянської влади ні лідером більшовизму В. Леніним, ані пізніше його наступниками так і не було вироблено загальноприйнятої економічної дефініції терміну „куркуль”. А відсутність чітко сформульованого і загальноприйнятого визначення сприяла тому, що зі зміною політичного курсу наприкінці 20-х років, поняття „куркуль” остаточно втрачає соціально-економічне значення, перетворюючись у карикатурно-ідеологічний жупел запеклої боротьби більшовицького режиму із селянством [1, 13]. Під нього з небувалою легкістю підпадали всі селяни, незадоволені політикою міцніючого тоталітарного режиму.

Безумовно, вища ланка тогочасного партійного керівництва достатньо усвідомлювала економічну доцільність та перспективність розвитку в інтересах тієї ж радянської держави індивідуального селянського господарства, але поряд з цим, економічно міцне, приватне селянське господарство ніяк не вписувалося в тогочасну комуністичну доктрину з її ставленням до селянства, як до класу віджилого, за самою суттю своєю опозиційного ультрарадикальній інтерпретації марксизму-більшовизму, а отже, в історичному плані і безперспективного. Самим фактом свого відносно незалежного від радянської влади існування заможний селянин-власник об’єктивно кидав виклик тоталітарному політичному режиму. Все це спонукало до того, що протягом 1920-х рр. заможне селянство зазнавало від радянської держави безперервних утисків та перепон на шляху свого господарсько-економічного розвитку.

Ситуація ускладнювалась і тим, що значна частина найчисельнішої в добу непу соціальної групи села – середняцтва, в міру накопичення нею коштів і засобів виробництва автоматично збільшувала чисельність так званого „куркуля”, існування якого для більшовицького режиму було відверто небажаним явищем. Господарсько-міцні, фінансово економічно незалежні товаровиробники ніяк не вписувалися в рамки створюваної у Радянському Союзі тоталітарної системи і, закономірно, могли стати силою, здатною реально протистояти насадженню останньої. Тому в подальшому курс на ліквідацію заможних груп села став одним з головних напрямків діяльності радянської держави.

За прямою ініціативою найвищого, кремлівського керівництва, більшовицька номенклатура, надзвичайно стурбована появою в селянському середовищі економічно міцних, а отже,

певною мірою політично незалежних – заможних селянських господарств, активно створювала в суспільстві зловісний жупел „злісного куркульського елементу”.

За якими ж критеріями партійно-державні функціонери визначали „злісний куркульський елемент”? Які прояви так званого „куркульства” вели до того, щоб їх кваліфікувати як злочинні щодо радянської держави? Слід при цьому зазначити, що об’єктивно, заможне селянство саме державу повинно було сприймати, як грабівницьку, адже вона щороку фактично експропріювала в них настільки значну частину доходу, що відверто наносила пряму економічну шкоду продуктивним силам села.

Попри всі декларації, не набагато лояльнішим було ставлення радянської влади і до інших груп селянства, які тяжіли до того, аби бути якнайближче за ступенем економічного розвитку до заможного селянина, вбачаючи в ньому справжнього господаря на власній землі, з одного боку, а з іншого, через різні фактори – ту реальну опору, яка допомогла біднішим прошаркам селянства вижити в той складний початковий період радянської трансформації аграрного сектора економіки України.

Отже, і з їх боку не могла викликати до себе поваги держава, яка, виходячи з практики тотального радянського втручанням у всі сфери життя, брутально руйнувала специфічний, століттями виважений світ специфічно української селянсько-землеробської ментальності [2, 76-77].

Якщо виходити із суто радянської, ідеологічно вкрай заангажованої точки зору, то в тогочасному українському суспільстві „злісний куркульський елемент” справді мав місце. Його проявом була закономірна, об’єктивно обумовлена реакція заможних груп українського села, головною метою якої було намагання протидіяти деструктивним, антиселянським заходам радянської влади на селі.

Безумовно не можна відкидати також жорстку реакцію певної, щоправда чисельно досить незначної групи представників заможного селянства, яка, сформувавшись ще за часів самодержавства, мала настільки міцні економічні позиції, що це зближувало її з поміщицтвом, зрівнявшись з яким воно прагнуло. Їх реакція на докорінні зміни більшовиками існуючої до того часу моделі соціально-економічних та політичних відносин в суспільстві, які урізали, а то і знищували сфери їх впливу, не могла не бути негативною. Їх, однак, на нашу думку, ніяк не можна ставити на одну дошку градації із селянами-„куркулями”, до яких зараховували трудове заможне селянство в подальші роки. Лише цю групу, з певною мірою умовності на початку 1920-х рр., з радянської точки зору, можна було вважати „контрреволюціонерами”, оскільки вони ідеологічно виступали проти всієї більшовицької моделі державного будівництва.

Яскравим прикладом не декларованого верхами, а реальною ставлення радянської влади, а відповідно і зворотної реакції заможного селянства до тоталітарної держави, було надзвичайно поширене в українському селі, особливо на початковому періоді непу, таке нецивілізоване явище, як „червоний бандитизм”. Це сукупність незаконних кримінальних дій місцевого більшовицького керівництва щодо заможного селянства України. Чисельні факти переконливо

свідчать, що радянська влада масово вживала до нього відверто терористичні заходи. Дії правлячої партії стосовно до заможного селянства України особливо в другій половині 1920-х рр. в цілому зводились до однієї мети - його повного політичного, економічного і морального підкорення [3, 13; 4, 66].

Свого піку боротьба із заможними групами українського села досягла під час хлібозаготівельних кампаній другої половини 1920-х рр. Тоді радянська влада вдавалася до відкритого ігнорування будь-яких форм законності. Проводячи відверто насильницькі, щодо селянства, хлібозаготівельні кампанії, місцеві партійно-радянські органи досить часто застосовували, про що переконливо свідчать архівні матеріали, не просто незаконні, але і жорстоко-брутальні методи. У відповідь заможне селянство проявляло значну суспільно-політичну активність та вело відкриту агітацію проти всіх, на їх думку, антиселянських аграрних заходів українсько-радянського уряду [5, 78; 6, 21-22].

Наслідком „комуністичного рішучого наступу” на заможне селянство стало те, що воно почало до мінімуму скорочувати власне господарство, продавати або вирізати майже всю наявну у їх господарствах робочу худобу, нищити власний сільськогосподарський інвентар і здавати його на металобрухт. Фіксувались випадки п'янства за кошти, вилучені від продажу власного майна. Набула поширення, як і на початку 1920-х рр., практика виїзду заможних селян, які не витримали радянсько-більшовицького тиску й переслідування, в міста, а то і за межі України. Певна частина заможного селянства, змирившись з існуючим політичним ладом, здавала власне майно в новоутворені колективні господарства, і лише одиниці все ж намагались чинити силовий опір [7, 4-7; 8, 128].

Досить неоднозначним було ставлення тогочасного селянства України до більшовицької політики „ліквідації куркульства як класу”. Селянське середовище було розділене у власних симпатіях-антипатіях на дві частини - на прибічників та противників заможного селянства. Селянство докологоспної доби реалістично усвідомлювало згубність радянської політики стосовно заможного селянства, адже воно було реальним свідком того, що ніякого „куркульського засилля” на селі наприкінці 1920-х рр. не існувало. Господарства, які підпадали під більшовицьке тлумачення їх як „куркульські”, були просто міцнішими і заможнішими від господарств інших груп селянства. Вони стали такими, як правило, лише завдяки невтомній праці, енергії та господарському хисту їх власників. Тому середняцтво в абсолютній більшості відверто засуджувало таке ставлення влади до заможного селянина, і у більшості випадків виступало на його захист [7, 3].

Проте в тогочасному селянському середовищі мало місце і негативне ставлення до заможника частини селянства, яка відкрито виступала на підтримку дій більшовицької влади, направлених проти заможного селянства.

Господарсько-економічне відродження українського селянства в добу непу закономірно створило умови до появи на селі вагомої політичної сили в особі заможного селянина. Тому основним завданням, яке було поставлене перед активними

провідниками більшовицької політики в селянському середовищі – комітетами незаможних селян (КНС) – було обмеження представництва економічно міцного заможного селянства в органах місцевої влади на селі. Проте заможне селянство всіма доступними засобами намагалось пройти до органів місцевої влади. Найпоширенішим засобом, яким користувалось заможне селянство при просуванні до місцевих рад, була легальна агітація під час проведення виборчих кампаній. Власну передвиборчу кампанію воно проводило, як правило, цивілізованими демократичними, з точки зору сьогодення, методами, заручаючись при цьому підтримкою односельчан у ході переконливих виступів на зібраннях, сходках, у громадських місцях тощо. Слід також підкреслити, що, безумовно, окрім красномовства, заможне селянство завойовувало власний авторитет і самим фактом своєї успішної господарсько-економічної діяльності.

Під час перевиборів до Рад в 1925–1926 рр. з вуст заможного селянства, а також міцного середняцтва, вперше у відкритій формі з'являється ідея доцільності створення організацій „селянських союзів” („спілок”) на Україні, які б реально відстоювали інтереси селянства [9, 1-4; 10, 13; 11, 22].

В першій половині 1920-х рр. заможне селянство брало активну участь у діяльності на селі національного культурно-освітнього товариства „Просвіта”. Це, безумовно, не вписувалось в заплановане більшовицьким режимом насадження радянської моделі культурного розвитку українського села. Тому, закономірно, більшовицькі дії були направлені на викорінення національно-свідомого заможного селянства з „Просвіт”, що і було здійснено [12, 14; 2, 70; 13, 106; 14, 8].

В той же час радянська держава всіма доступними засобами намагалась максимально використати економічний потенціал заможних господарств для зростання продуктивності сільського господарства, забезпечення потреб промисловості у сировині, а робітників та жителів міст – у продуктах харчування. В цьому напрямку головна ставка більшовицького режиму робилася на податкову політику. Саме господарства заможних селянських груп ставали об'єктом найбільшого податкового тиску, що, безумовно, викликало обурення в їхньому середовищі.

Головними джерелами доходу для сплати податків у заможного селянства були тваринництво та кошти отримані від продажу технічних культур. Наприкінці 1920-х рр. вони до того ж змушені були продавати за наднизькими цінами до 35% свого зернового урожаю та сплачувати 45% усього податку, що накладався на село [15, 1242].

Зажожне селянство вносило також основну частину суми із запланованого радянською владою самооподаткування сільського населення на культурні потреби села. В результаті жорсткого податкового тиску кількість заможних господарств, що використовували у власному господарстві сторонню робочу силу, в другій половині 20-х років зменшилась з 75,3% до 46,8% від їх загальної кількості, а їхні посіви скоротилися на 18,7% [15, 1242].

У роки непу з новою силою розгорнулася плідна робота сільськогосподарської кооперації. Особливе місце у процесі відновлення її активної діяльності відводилося заможному селянству. Господарсько-

економічні успіхи сільськогосподарської кооперації значною мірою визначала участь у її роботі саме заможного селянства. У ряді випадків, як наприклад, при розвитку мережі кредитної сільськогосподарської кооперації, завданням якої було акумулювати грошові кошти селянства, його роль з економічної точки зору, була вирішальною. Об'єктивно, заможні селянські господарства, які були зорієнтовані на виробництво ринкової продукції, прагнули до активної участі в роботі сільськогосподарської кооперації. Насамперед вони тяжіли до товариств фахової кооперації.

Заможне селянство брало активну участь у всіх видах сільськогосподарських кооперативних товариств. Найвищий відсоток їх участі був зафіксований у складі високотоварних спеціалізованих насінневих, скотарських та хмелярських товариств. Радянська політика залучення заможного селянина до сільськогосподарської кооперації, в той же час передбачала не допускати його до керівних посад в ній. Політика адміністративного обмеження чисельності заможного селянства серед членів правління, а нерідко і пряме їх звільнення як „неблагонадійних”, негативно позначилась на якості керівництва практичною роботою кооперативних товариств [16, 24; 17, 5; 18, 472; 19, 121; 20, 11, 23; 21, 23; 22, 55; 23, 17].

Комплексний аналіз численних архівних джерел, статистичних матеріалів, монографічних досліджень та спеціально присвячених вказаній проблемі публікацій в періодичних виданнях дає нам підстави в якісно нових умовах подати власне бачення сутності соціально-економічних параметрів селянської заможності в роки непу в цілому.

Загальними рисами заможності, що були притаманні селянським господарствам доби непу, на нашу думку, слід вважати: наявність достатньої кількості працездатних робочих рук у господарстві; наявність земельних запасів (від 6 га і більше); праця силами власної сім'ї та із залученням на період збирання урожаю сторонніх робочих рук; наявність у господарстві худоби (від 3 голів і більше); наявність товарних залишків сільськогосподарської продукції; накопичення, в результаті праці на власній і орендованій землі, грошових капіталів; вкладання власного грошового капіталу у купівлю сільськогосподарського реманенту (купівля удосконалених засобів виробництва); вкладання капіталу в збільшення кількості голів худоби (в деяких місцях купівля племінних порід); купівля, в результаті накопичення власних капіталів, сільськогосподарських машин із механічним двигуном; надання в оренду іншим групам селянства робочої худоби, сільськогосподарського реманенту; взяття в інших груп селянства землі в оренду, за яку платили офіційним податком на землю, крім того, за користування землею господар здаваної землі отримував відповідну плату (за домовленістю); вклад власних капіталів не лише в сільське господарство, але і поза ним (торгівля, промислові заклади тощо) і отримання в результаті цього прибутків; надання кредитів односельчанам; прибуток у межах від 801 крб. і більше; наявність власної олійниці, млина, крупорушки, крупосушки тощо [24].

Заможне селянство було визнаним носієм економічного та науково-технічного прогресу в

сільському господарстві. Це проявлялось у придбанні ним сучасних сільськогосподарських машин із механічними двигунами, розведенні племінних порід худоби, впровадження нових високоврожайних сортів зернових та технічних культур.

Радянська влада бачила, що ті заходи, які вона проводила проти заможницьких елементів села, переважною частиною селянства не схвалювались і на практиці виконувались досить важко, натрапляючи на стійкий опір економічно незалежної та суспільно активної групи. Більшовицькій владі було зрозуміло, що заможне селянство ніколи добровільно на колективізацію не згодиться. Селянин-власник і колективізація, яка до того ж за рядом ознак (усуспільнення корів, свиней, домашньої птиці тощо) першопочатково планувалось навіть як комунізація, були явищами не сумісними.

Заможне селянство, незважаючи на величезне значення, яке мало успішне функціонування їх господарств для економічного розвитку країни, було, внаслідок цього, брутально знищене. За статистичними даними, за весь період „розкуркулення” з території України було депортовано близько 850 тисяч селян, близько 350 тисяч втекло із села до міста, а близько 550 тисяч переховувалося на території інших сіл [15, 1242].

Відтворити сьогодні енергійного, культурного, щиро люблячого землю, а отже, патріотично налаштованого селянина-власника, підприємця є завданням величезної історичної ваги, бо це означає вдихнути нове життя в сільське господарство України – надійну основу подальшого добробуту її народу.

1. Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 - 1927 рр.). - К.: Ін-т історії НАН України, 2000.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГОУ). - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 844.
3. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 1965.
4. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2114.
5. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2987.
6. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2968.
7. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 3189.
8. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 3107.
9. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2317.
10. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр.
11. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 3012.
12. Всеукраїнське товариство заможних селян по роботі на селі 12-16 листопада 1921 года. Печатається по постановленню Оргбюро ЦК КП(б) У от 22-го ноября 1921 г. - №100. - X: Всеукраїнское государственное издательство „Коммунист”, 1921.
13. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 1072.
14. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 1073.
15. Енциклопедія Українознавства. - Львів: НТШ, 1994. - Т. 4.
16. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 1885.
17. Труды 1-го Всеукраїнського съезда работников по коллективизации сельского хозяйства 25-28 февр. 1923 г. - X: Изд. отд. НКЗ, 1923.
18. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1898-1970. Изд. 8-е, доп. и испр. - М.: Политиздат, 1970. - Т. 2. (1917-1924).
19. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861 - 1929 рр.). - К.: М.Р. Kots Publishing, 1995.
20. Сільський господар. Відчит за 1926-27 операційний

- рік (1 жовтня 1926 р. – 1 жовтня 1927 р.).
Частина Перша. – Харків: Сільський господар, 1928.
21. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2517.
22. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2986.
23. „Сільський господар”. Звіт за 1927-28 операційний рік (1 жовтня 1927 р. – 1 жовтня 1928 р.). – Харків: Сільський господар, 1929.
24. Лазуренко В. М. Куркуль чи господар? Селянська економіка як соціальна категорія. – Черкаси: „Ваш Дім”, 2005.

Ю.С. Степанчук

ТЕМА ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – XVIII ст. У ПУБЛІКАЦІЯХ „УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ” НА МЕЖІ 1980-1990-х рр.

З кінця 80-х рр. XX ст. радянська історична наука несподівано сміливо вийшла за рамки загальноприйнятого трактування історії СРСР та місця в ній українського народу. На сторінках наукових та популярних видань воскресли приховані факти, історичні постаті, з'явилися неупереджені коментарі.

У розхитуванні ідеологічних стереотипів та поширенні суспільно-історичних переконань значна роль припала на академічне періодичне наукове видання – „Український історичний журнал”.

Автор запропонованої статті ставить за мету на основі публікацій „Українського історичного журналу” з кінця 1980-х – по серпень 1991 р. розкрити концептуальний злам – момент переходу від радянських історіографічних підходів до нових трактувань періоду Гетьманщини в Україні в рамках державницької школи.

Подібні історичні матеріали друкувалися й у інших наукових виданнях, але важко назвати когось із відомих спеціалістів-дослідників української історії XVII–XVIII ст., хто б не публікувався в „Українському історичному журналі”. По суті, на сторінках журналу відображений хід концептуальної переоцінки як фактологічної історії Гетьманщини, так і методології її вивчення.

До кінця 80-х років XX ст. у вітчизняній історіографії практично ігнорувалися дослідження проблем української державності другої половини XVII–XVIII ст. Винятки становили, хіба що, питання дипломатичної діяльності уряду Б. Хмельницького. Тому наукові праці наступного часу обмежувалися темами, які вписувалися в офіційну ідеологічну схему: проявів суспільних антагонізмів, соціально-економічного становища селянства чи робітного люду, економічної історії тощо.

Білою плямою у радянській історіографії лишалася історія козацької старшини, її роль і місце у суспільних відносинах. З відомих причин, дослідники, керуючись концепцією „класової боротьби”, лише протиставляли козацьку верхівку нижчим верствам населення – селянству, простому козацтву, міському плебсу тощо. Керівні кола козацької України найчастіше виставлялися спольшеними перевертнями чи православними тиранами, які лише мріяли зрівнятися в багатстві та в правах з польськими магнатами.

Нові підходи у трактуванні історії феодалізму в Україні намітилися в оприлюднених на сторінках „Українського історичного журналу” результатах

„круглого столу” „Актуальні проблеми української історичної медієвістики”, що відбувся 22–23 травня 1989 р. у Кам'янці-Подільському. У своєму виступі В.А. Смолій закликав усіх учасників відмовитися від традиційно-трафаретних виступів і запропонував основну увагу звернути на стан дослідження тієї чи іншої проблеми. Вчений спинився на негативних наслідках так званого застійного періоду у вивченні проблем феодалізму [1, 157].

Наприкінці 1990 р. в „Українському історичному журналі” була надрукована „Республіканська програма наукових досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР”. Серед іншого, до пріоритетних напрямів історичних досліджень було віднесено період українського Гетьманату в складі Російської держави [2, 3–9].

Перехід на нові історіографічні засади здійснювався паралельно двома напрямками. Перший – публікація надбань старої, дореволюційної історіографії, зокрема, на сторінках „Українського історичного журналу” була передрукована монографія Миколи Костомарова „Мазепа”, упорядкована до друку М. Ф. Котляром. Починаючи з липня 1988 р. по червень 1990 р. редакція безперервно друкує її розділи.

Другий напрям – визначення стратегічних шляхів досліджень. Зокрема, українській науковій громадськості було запропоновано повернутися до вивчення проблем української державності. Першою науково-теоретичною публікацією на цю тему була стаття В.А. Смолія та О.І. Гуржій „Становлення української феодальної державності”. Автори констатують, що виникнення та генеза середньовічної етнічної держави українців у радянській історичній та правовій науці майже не висвітлено, що розробка цієї важливої проблеми залишається вкрай незадовільною [3, 10].

Можна констатувати, що В.А. Смолій та О.І. Гуржій закликали вчених до відродження традицій забутої за радянських часів державницької школи в історичній науці.

Посилаючись на відомих істориків та економістів стосовно визначення термінів „державна”, „державність”, В.А. Смолій та О.І. Гуржій доводять, що державне утворення, яке виникло в роки Національно-визвольної війни, було черговим етапом формування української етнічної державності. Опираючись на класичні ознаки державності, прийняті світовою історичною наукою, дослідники науково аргументували, що ці ознаки проявлялися і в Гетьманщині як окремому політичному утворенні. Маючи політичну владу, територію, політико-адміністративний устрій, суд і судочинство, фінансову та податкову системи, військо, соціальну структуру населення, міжнародне визнання, Україна, по суті, закріпилася як суверенна, незалежна держава.

На підтвердження тези про не випадковість козацької державності автори, продовжуючи традиції козацьких літописців, звернулися до питання генези української державності з Антських часів до середини XVII ст. [3, 19].

Констатація В.А. Смолієм та О.І. Гуржієм того факту, що під час принесення присяги на „вірність” російському уряду виявились опозиційні настрої вищого українського духовенства та старшинської верхівки, засвідчувало, що українські історики готові